

прокладати кладочку до третьої і марити спогадами про четверту), а з іншого – існує небезпека погрузнути у таку практику, адже людська істота далеко не завжди здає собі справу, що “життя це величезний секонд-хенд” [с. 274] (ви ще не забули, скільки разів жінка відчуває себе людиною?), попередній досвід тане, губиться, зникає... Сказано ж бо: “зі снігу” (хіба це стосується тільки жінки?).

ЩО СКАЗАЛА І ЧОГО НЕ СКАЗАЛА ЗЕДІ СМІТ

Зеді Сміт. Білі зуби: роман / Пер. з англ. Н. Куликової та Р. Семкова. – К.: Смолоскип, 2009.

Наше життя в кращому випадку протікає так, що ми можемо передбачити частину подій найближчих днів, тоді як життя в цілому – загадка. Тому хоча б яким цікавим не був внутрішній світ, а історія життя чи кількох життів повинна бути цікавою не менше. Правда, описати такі брили реальності не так-то легко, особливо ж молодому авторові.

У романі, про який ітиметься, чимало несподіваних, парадоксальних поворотів. Діти кількох сімей далеко відкочуються від способу життя своїх батьків – відрікаються від батьківських віросповідань, професійних інтересів, воліють узагалі бути подалі від батьківського впливу. Серед братів-близнюків, що виховувалися окремо – один в Англії, другий в Бангладеш (в мусульманському середовищі), другий стає людиною прозахідною, а перший – ісламським фундаменталістом (а не навпаки). Дівчина втрачає зацікавленість до хлопця, коли бачить, що він піддається впливу її матері. Чоловік, який погрожував убити іншого, спершу отримує поранення від своєї потенційної жертви, а потім, через кілька десятиліть, ще й кидається її рятувати, що призводить до повторного поранення. Британці зазнають терористичних атак від вихідців з країн, які не так давно були британськими колоніями. І т.д. і т.п. Та не все нараз. Розповідь Зеді Сміт чітка, як хроніка, тож без біографічної інформації про головних персонажів не обійтись.

Мусульманин Самад породив Маджиду та Міллата, перший з яких став співпрацювати з визначним науковцем у галузі генних досліджень Маркусом Чалфеном, а другий після кар’єри плейбоя у підлітковому віці в юнацькому стає активістом молодіжної організації, що використовує терористичні засоби боротьби. У Маркуса Чалфена росте син, що має промовисте ім’я Джошуа і, хоч він ні не свідок Єгови, ні не мусульманин, проте виступає проти батькових досліджень. Коріння цих персонажів – Бангладеш, Ямайка, Польща, а живуть вони у Лондоні. Сини Самада і старший син Чалфена відмовляються жити вдома. Вони колишні однокласники, і хоч зараз їм лише по 17, та між собою вони не контактують. За моїми читацькими очікуваннями, усіх їх ми мали б побачити в дії наприкінці роману, але за мить до того, коли це мало статися, авторка, немов джазовий музикант (вона ж і насправді була не так давно джазовою вокалісткою), звертає з очікуваної колії і повертає нас майже до початку твору. 1945-й рік, коли війна саме завершилася, а Самад, пригнічений тим, що так і не встиг себе у ній проявити, переконав (так *здавалося*) свого друга – британця Арчі – убити професора, прізвище котрого ми за кілька десятків сторінок встигнемо забути. І лише наприкінці роману ми пригадаємо, хто такий професор Перре – йтиметься про події 1992-го року, за мить до того, коли син Самада Міллат спрямує пістолет у старого науковця. Упізнають його цієї миті й Самад та Арчі. Самад з обуренням збагне, що його дружба з Арчі, яка тривала майже пів століття, трималася на його ілюзії, а Арчі миттю кинеся рятувати життя тому, через кого був отримав поранення й заплатив за це тією ж ціною.

Так можна коротенько резюмувати 600-сторінковий роман Зеді Сміт, що побачив світ англійською, коли авторці було 25 років, був відзначений низкою премій, а минулого року вийшов у перекладі на українську. 25-річні автори, зокрема вітчизняні, пишуть переважно про свої підлітково-юнацькі пригоди. Зеді Сміт не уникає цієї сфери, але, по-перше, вона пише не тільки про це, а про багато інших речей, до яких нечасто торкається рука і значно досвідченіших романістів, а по-друге, виходить за межі власного суб’єктивізму. Міжетнічні, міжконфесійні, етичні, наукові проблеми, проблема батьків і дітей – все це перемелюється у «Білих зубах» з майже науковою безпристрасністю. У цій книжці, мабуть, не знайдеться персонажа, з яким би ви себе ідентифікували і за якого б уболівали (якщо ви, звісно, не свідок Єгови чи ісламський фундаменталіст), нема у ній і якихось негативних персонажів, над якими б можна було посміятися. Таку систему персонажів нелегко зрежисувати, зате вона дуже переконлива, бо висвітлює проблеми, в які вляпалося людство, без упереджень. Можна сказати, скориставшись науковим терміном: досліджує. Висновків свого дослідження Зеді Сміт не формулює, тож їх читач повинен зробити сам. Мої висновкові тези можуть бути такими.

Насамперед, маємо справу з конфліктом між наукою (генетикою) та релігією. Релігійні конфесії, зокрема ті, що представлені у романі – мусульманство та свідки Єгови, – проти генних досліджень, вони трактують подібні експерименти як втручання у справи Аллаха чи Єгови, як зухвалу претензію на роль

Творця. Та навіть якщо не брати до уваги міркувань релігійних, то нам не уникнути запитання: до яких наслідків можуть привести результати тих генних досліджень? Навіть якщо вірити генетикам, що їхні здобутки можуть істотно вплинути на розв'язання проблем, з якими не може впоратися медицина, зокрема що стосується невиліковних недуг, то все ж де гарантія, що добрі наміри не обернуться новими нещастями? Де гарантія, що генетики не підуть на співпрацю з якимись злочинними політичними режимами у разі, якщо таку співпрацю їм буде запропоновано?.. Контрапунктом до успіхів генетиків звучить у романі історія братів-близнюків, котрі були подібними між собою хіба зовні, внутрішні їхні світи не мали спільних точок дотику. Неприязнь між ними була такою, що після вимушеної восьмирічної розлуки вони навіть уникали зустрічі, а коли, на прохання інших, таки зустрілися, то тільки щоб вияснити, що "їхні гени, ці провісники майбутнього, привели до різних наслідків" (с.522).

Окремої уваги заслуговує релігійність персонажів. Впадає у вічі те, що релігійна свідомість мусульманів та свідків Єгови несе в собі агресію. Для перших гріхом є їсти свинину, але стріляти в людину – нормальне явище. Свідки Єгови хоча й не здійснюють жодного фізичного насильства на сторінках роману, проте їхня риторика, їхні звичаї не позбавлені агресії. Гортенз (активістка цієї спільноти), котрій і так залишалося уже недовго, щоб податися до кращих світів, палає бажанням сидіти одесною Єгови й судити невірних. Вона зі спортивним азартом чекає на той день, коли, за підрахунками учених з цієї секти, має настати кінець світу (1 січня 1975 р.; потім, за ще точнішими підрахунками, 1 січня 2000 р.) – тільки-но він почнеться, вона побіжить робити знаки на дверях невірних, щоб Єгові було легше зорієнтуватися, хто праведник, а хто грішник. Скупа на поетичні засоби Зеді Сміт, характеризуючи свідомість свідків Єгови, вдається до порівняння зі свідомістю наркомана: "Деякі люди приймають гори наркотиків, щоб хоч на короткий час відчутти щось схоже на те, що 84-річна Гортенз Бовден переживала кожного дня" (с.448–449).

Безперечно, що достоїнством «Білих зубів» є найперше те, наскільки глибоко вони в'їдаються у соціальну плоть. Але не тільки це. У романі наскрізною ниткою проходить конфлікт між зовнішнім і внутрішнім людини, між персоною (маскою) й анімою (душею), між обов'язком і почуттями. Самад, для якого не властиво було присвячувати увагу своїм дітлахам – майже весь свій вільний час він проводив у компанії Арчі, – одного ранку прокидається раніше, ніж завжди, й повідомляє дружині, що дітей до школи відвезе сам. Причиною цього є те, що він домовився зустрітися зі своєю пасією – вчителькою музики – саме там, у школі. Авторка роману не описує почуттів учительки до Самада так, як описує збудження Самада, проте очевидно, що вчителька відповідає йому взаємністю. Вони знайомляться і знаходять спільну мову довкола теми шкільного Свята урожаю, але через кілька хвилин їхньої розмови стає ясно, що не шкільні звичаї і не Самадові діти, яких вона нагороджує такою химерною характеристикою, як "вони дуже чемні, але дуже, ну, я не знаю, покірні" (с.164), її цікавлять, а сам співрозмовник. Постає Самада, особливо у тому, що стосується кохання, релігії, патріотизму, є дуже колоритною і неоднозначною. В період того ж таки захоплення учителькою музики він, п'ятдесятирічний мусульманин, активно мастурбує, хоча добре знає, що його релігія забороняє йому це робити. Коли ж з'являються інші спокуси, він погоджується відмовитися від попередньої з умовою, що Аллах не буде до нього жорстоким і дозволить йому випити забороненого вина. Самад, не будучи релігійним фанатиком (як Гортенз) і перебуваючи в обмеженнях щодо вживання вина, не гребує морфієм. Саме під впливом морфію він штовхав Арчі на вбивство професора. Самада неможливо було переконати, що його прадід, Мангала Панде, хоча й увійшов в історію як той, хто розпочав найбільш масове повстання індусів проти британських колонізаторів (1857 р.), перебував у момент здійснення того історичного вчинку в нетверезому стані, та й узагалі був релігійним фанатиком (про що писали історики). Для Самада він був героєм – і все, легенда про прадіда-повстанця надихала нащадка й підштовхувала до радикальних дій, не завжди обдуманих.

Конфлікт між зовнішнім і внутрішнім, дією та почуттями, переживає і Джошуа Чалфен: як сам пояснює, він приєднався до угруповання, щоб боротися проти насильства над тваринами (під останню категорію – тих, хто займається насиллям над тваринами, – як знаємо, підпадала і діяльність його батька). Проте із того, як він поводить у цій організації, як не завжди уважно слухає, можемо зробити висновок, що у нього було в тій компанії інше зацікавлення – Джолі, дружина одного з активістів; і хто зна, що більше надихало Джошуа – нещасні тварини чи фантастична кобіта, котра зовсім поруч? Та й Чалфени-старші, котрі так опікувалися чужими дітьми (Маркус – дочкою Арчі і Клари, Айрі, а Маркусова дружина, Джойс, – Міллатом)... – якими були їхні наміри? Безкорисливе виховання і допомога у всьому, чи не тільки? І як вони, таке ідеальне подружжя, яке створювало всі умови для вільного розвитку підростаючого покоління, сім'я, у якій для дітей не було бар'єрів у спілкуванні з батьками, могли так легковажно махнути рукою на долю свого старшого сина, Джошуа, котрий вплив у насильницьку організацію і готовий був "проявити себе" на презентації батькових відкриттів? Чи не були вони самі, Чалфени-старші, зацікавлені у тому, щоб син звільнив місце для чужих дітей? Це лише запитання, що можуть виникнути під час читання, так само як можна засумніватися, чи був би Самадів прадід героєм, якби не алкоголь, чи брав би участь Джошуа в товаристві, якби не та кобіта, від якої він не

міг відірвати очей, чи товаришував би Самад з Арчі, коли б довідався раніше, що той не розстріляв професора, і т.д. і т.п. Словом, роман цей хоча й не філософський, бо цілком зітканий з побуту, та дає чимало поживи для мізків. Оповідна манера Зеді Сміт реалістична, інколи з легенькою іронією, не потребує особливих читацьких зусиль. Скомпоновано твір ніби й просто, але... – я вже говорив про режисуру, на початку.

Залишилося сказати кілька слів про заголовок роману, про основну ідею твору і рівень перекладу. Найпростіше – про переклад: якщо б не поодинокі неточності при відтворенні власних імен (потрібно: «Юрая Гіп», а не «Урія Хіп»; Гі Дебор, а не Гай Деборд), то можна було б обійтися без зауважень. Що стосується назви, то я міг би спробувати пояснити, чому роман названо саме так, але ті пояснення, маю підозру, перебували б між собою у конфлікті. Щось подібне, мабуть, вийшло б і з відповіддю стосовно ідеї. Коли про основну думку твору запитали саму Зеді Сміт, вона сказала, з чого починала писати роман. Вона відповіла так, ніби не зрозуміла запитання. Проте така відповідь якраз і відповідає суті роману – говорити фактами і не робити схематичних узагальнень, не нав'язувати своїх «поглядів». Життя не таке просте, щоб можна було його вкласти у кілька добре збудованих тез. Навіть якщо ті здаються досконалими, немов білі зуби, – в природі бо, твердять фахівці, таких не існує.

ТЕРПКІ САМОТНОСТІ ОЛЕКСАНДРА ЖОВНИ

На сучасному літературному Олімпі нерідко торжествують Піар та Еклектика. Проте не надто далеко, на схилах, мешкають і такі достойники, що не потребують покровительства цих божків.

Можна скільки завгодно говорити про вплив глобалізації, засобів масової (дез)інформації, лібералізму на стан сучасної культури, та поруч з тим існує і провінційний світ, який, хоча й потрохи вигибає, все ж вартує мистецької уваги. Прозаїк Олександр Жовна віддає свої творчі сили саме цьому світові – його герої не беруть участі у масовках, не користуються інтернетом, не заповнюють декларацій, навіть у комп'ютерні ігри не грають (за одним винятком, до якого я ще повернуся), вони кохають, страждають від нерозуміння та від розуміння того, що невтямки для загалу, і від інших недуг, в тому числі й фізичних, і помирають, помирають. Банальні речі – здавалося б. Може й так. Але герої Жовни зовсім не банальні. За зовнішнім, видимим їхнім життям автор привідкриває читачеві їхню невідомість, потаємність. То молода здорова жінка вечорами чомусь плаче («У старому домі»), то священник, смачно заправившись у церкві аква вітою, що її принесли парафіяни, впадає у відчай, благає не благодати, а кари («Після богослужіння»), то герої із незбагнених причин накладають на себе руки («Вдовушка», «Провінційна історія»).... Часом вони небагато знають одне про одного, бо допіру познайомилися, – скажімо, ніхто з героїв оповідання «Після лекції» не може зрозуміти чарівної відвідувачки ресторану, котра під супровід споживання значних доз алкоголю по черзі проганяє від себе зваблених нею чоловіків, а потім потайки кидається у нічну ріку. Нерідко невідомість буття героїв спричинена їхньою тотальною самотністю.

В «Історії одного похорону» самотню стареньку, що померла, нема кому поховати. Труна із нею ночує біля недокопаної ями, пильнує її (якщо так можна сказати) лише якийсь пес, а наступного дня сусідка небіжчиці зі своїм чоловіком таки докопують яму й опускають труну. Цей-таки мотив самотності (у парі зі старістю) звучить і в «Провінційній історії»: стара мріяла про те, коли її син повернеться зі служби, яку відбував десь далеко, і зготує все необхідне на випадок її смерті, і от коли він повертається, то хоча й виконує її бажання, але потому виявляється, що все, що вона нарихтувала на випадок смерті собі, призначено для нього. В оповіданні «Судний день» самотність і хвороба призводять до того, що людина ще за життя стає здобиччю дрібної тварини.

Жовна зазвичай уникає писати про сімейне життя. Трохи світла на цю сферу пролито в оповіданні «Повернення» й у повісті «Дорога», але й там сім'я виступає досить відносним соціальним інститутом. Сімейне життя, як можна виснувати з творчості прозаїка, не становить для нього жодного художнього інтересу. Весь художній інтерес автора спрямований на життя поза сім'єю, особливо ж на той час, коли сім'я – чи з волі її членів, чи з волі долі – руйнується. От і в оповіданні «У старому домі» історія починається з того, що подружжя розпалося. Ще до того господар поховав свою дружину, а тепер смерть розбила сім'ю його квартирантів. Із двох розбитих сімей не складається й однієї – чоловік занадто старий, молодій удові не до пари. Стосунки між статями ґрунтуються на їхній неосяжній самотності. Це маємо і у «Вокзальному вікні», де герої потайки милуються одне одним з допомогою відображень у темному вікні, і у «Стрекозі» (колись це оповідання під назвою «Бабка» було опубліковано в антології «Квіти в темній кімнаті»), і у «Вдовушці», й у повістях «Ї тіло пахло зимовими яблуками», «Експеримент» тощо. В оповіданні «Самотній будинок» самотність сягає тієї міри, що оповідачем виступає не хто інший, як сам будинок, – більше свідків подій нема. Фактично, увесь художній світ Жовни – це світ безмежної самотності, в центрі якого – цвинтар, лікарня, майстерня, церква, притулок, самотнє помешкання, де надто відчувається тимчасовість. Можна було б шукати тут якихось психологічних комплексів автора, конструювати міф про його асоціальність, ескапізм, аутизм etc., однак,